

УДК 930.1:001.8

Прокопчук В.Є.,

к.пед.н., доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, eepi.edu.ua/uk

Україна, м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянута методика формування історичних уявлень учнів на уроках історії, як складова частина формування історичних знань школярів.

Ключові слова: уявлення, історичні уявлення, історичні знання, локалізація подій в просторі, локалізація подій в часі.

Постановка проблеми: шкільна історична освіта є складовою освіти в цілому. У свою чергу, шкільна історична освіта має свою структуру, де у процесі формування історичних знань важливу роль відіграють історичні уявлення. Важливим методичним вмінням вчителя історії є формування історичних уявлень.

Мета роботи: розглянути методику формування історичних уявлень школярів на уроках історії.

Виклад матеріалу. Освіта як важливий суспільний інститут має відтворювати рівень соціокультурного розвитку держави. Сучасний рівень освіти в Україні має відповідати потребі суспільства в освічених та мислячих людях. Історична освіта передбачає формування в учнів наукової історичної свідомості.

Можна погодитись, що історична свідомість є відносно самостійною складовою суспільної свідомості людини і має, з одного боку, загальні характеристики останньої, з другого, свої власні якісні характеристики, зумовлені специфікою розуміння історичного процесу, його сутності, перебігу подій, традицій, ідей тощо.

Вивчення історії сприяє формуванню історичної свідомості, в якій органічно поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток тощо. Історична свідомість школярів формується під впливом різноманітних факторів, а саме: наука, освіта, виховання та культура. Школа – це, насамперед, соціальний інститут, що формує основи історичної свідомості. На уроках предметів суспільствознавчого циклу учні в системі та послідовності набувають історичні знання, вчителі формують вміння аналізувати історичні факти та

явища, розкривати причинно-наслідкові зв'язки орієнтуватися в історичному просторі та часі тощо.

Вважаємо, що сама історична свідомість може означати певну компетентність, яка корисна для орієнтації як в динаміці власного життя так і суспільної дійсності. Історична свідомість складається з певних способів сприйняття та виконання спеціальної діяльності. У сучасній методичній літературі розрізняють групи історичних компетенцій, пов'язаних з усвідомленням учнями часу, простору, дійсності, історичності, ідентичності тощо.

Отже, першою складовою історичної свідомості є знання. Можливо, історична свідомість є ні що інше, як історична пам'ять. В процесі осмислення історичної реальності формується ставлення людини також до минулого тобто до історії. Ставлення передбачає вміння оцінювати події, процеси тощо. Воно розглядається як елемент історичної свідомості, як підґрунтя до вироблення практичної мотивації діяльності людини у суспільстві, бачення нею свого майбутнього.

На нашу думку, структуру історичної свідомості складають знання–переконавання–діяльність (суспільно-історична практика).

Ми бачимо структуру історичних знань наступним чином: історичні уявлення–історичні поняття–знання про закони та закономірності історичного процесу. Для формування історичних знань необхідно застосовувати методологічний підхід та володіти методикою навчання історії.

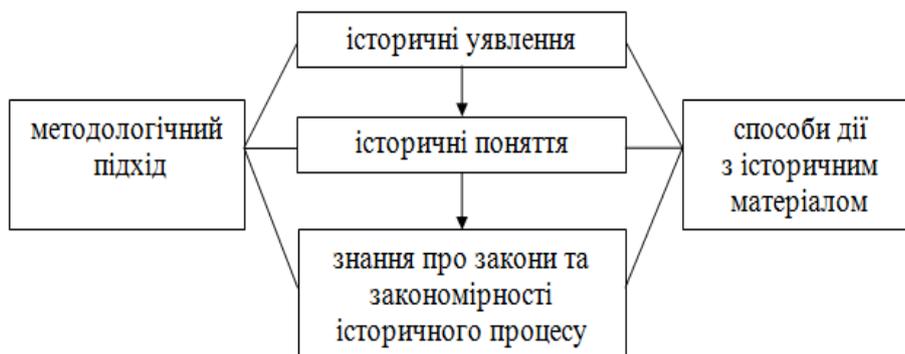

Схема 1. – Структура історичних знань школярів

Процес формування історичних знань починається із формування історичних уявлень, проте, можна стверджувати, що формування всіх елементів історичних знань відбувається паралельно. Якщо у 5 класі більше формуються історичні уявлення, то в старших більше уваги приділяється формуванню історичних понять, а також знанням про закони та закономірності історичного процесу, однак формування уявлень також продовжується.

Аналізуючи власний досвід та педагогічні спостереження за роботою вчителів історії, спробуємо поміркувати над проблемою формування історичних уявлень школярів. У школі, коли учні ще не мають власної твердої життєвої позиції, учитель повинен навчити розбиратися в історичних подіях, оцінювати факти, робити висновки. При цьому вчитель історії не повинен схилитися до примітивного рівня викладання або нав'язувати власну точку зору. Для цього у процесі навчання необхідно формувати ряд інтелектуальних вмінь та навичок (в перспективі компетенцій), за допомогою яких учні будуть самі приходити до певних аргументованих висновків.

Спочатку розглянемо сутність поняття «уявлення» з різних сторін. Словник української мови визначає: «Уявлення – це відтворення у свідомості суб'єкта чуттєвих образів, що ґрунтується на основі попередньо отриманої інформації, минулих враженнях, відбитки яких зберігаються в пам'яті» [5, с.545].

У психологічному словнику за редакцією В.П.Зінченка феномен уявлення трактується в такий спосіб: «Наочний образ предмета чи явища (події) дійсності, що пам'яті чи в уяві виникає на основі минулого досвіду (даних відчуттів та сприйняття) шляхом його відтворення в пам'яті чи уяві» [4, с.200]. У словнику-довіднику психології Конюхова М.І. уявлення пояснюється як психічний пізнавальний процес відтворення образів предметів, подій на основі їхнього пригадування чи ж продуктивної уяви [1, с.76]. У філософському словнику за редакцією В.І. Шинкарука уявлення визначається як чуттєво-наочний образ предметів, явищ дійсності, світу в цілому, який містить узагальнення суспільного та індивідуального досвіду людини [6, с.711].

У словнику-довіднику Ложкіна Г.В. уявлення тлумачаться як чуттєво-наочний образ предметів чи явищ дійсності, який зберігається і відтворюється у свідомості і за відсутності безпосереднього впливу самих предметів на органи чуття [2, с.84].

Психологічний тлумачний словник В.Б. Шапара подає уявлення як образи предметів, сцен і подій, що виникають на основі пригадування або продуктивної уяви [7, с.562].

У навчанні історії процесом формування історичних уявлень займались А.А. Вагін, Н.Г. Дайрі, П.В. Лейбенгруб та інші історики-методисти радянського часу. За останні роки в українській методичних дослідженнях представлені праці О.І. Пометун, К.О. Баханова, Т.В. Ладиченко, В.О. Мисана та інших.

Отже, дозволимо собі визначити: «Історичні уявлення – це чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності та минулого». «Чуттєво-наочний образ» – це певна абстракція яка формується у дітей ще до початку

вивчення історії в школі. Уявлення формуються у дитини на основі певних елементарних знань, вражень, які вона колись сприймала, або з якими зіштовхувалася якимось чином у своєму житті. Діти мають ряд сформованих історичних уявлень, наприклад: про первісних людей, козаків, національну символіку України тощо за рахунок перегляду фільмів, читання книг, казок та легенд.

Погоджуємося із твердженням, що уявлення поділяються на уявлення пам'яті та уявлення фантазії. Уявлення пам'яті формуються простіше, скажімо, учні були на екскурсії в Старому місті і бачили замок Любарта (місто Луцьк), потім на уроках, вивчаючи історію Волині, діти згадують свої враження у вигляді сформованого образу. Вчитель просить пригадати як виглядав замок Любарта та змалювати його словесно.

Уявлення фантазії складніше і тут дуже важко перевірити наскільки воно правдиве тому, що щось учні чули, щось читали, щось бачили по телебаченню, щось за ходом комп'ютерних ігор тощо. Складно перевірити наскільки це правильні уявлення, наскільки вони відповідають дійсності або минулому.

Формування історичних уявлень відбувається протягом всіх років навчання історії. Проте, найбільш активно саме уявлення формуються у 5 класі. Серед державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів слід зосередити увагу на формуванні первісних уявлень про сутність та особливості історичного знання, позитивного ставлення до історії як предмета, здобуття п'ятикласниками вмінь осмисленого читання й опрацювання текстів на історичну тематику, ключових та предметних компетентностей на рівні, що відповідає основним віковим можливостям учнів [3, с.11].

Отже, історична пропедевтика 5 класу спрямована, передусім, на початкові знання, елементарні уявлення та найпростіші вміння. Історичні знання п'ятикласників можна охарактеризувати як фрагментарні, початкові.

Як саме вчитель має формувати історичні уявлення? Ми пропонуємо планувати навчальну діяльність як відповіді на такі питання:

ЩО? (історичний факт).

ДЕ? (історичний простір).

КОЛИ? (історичний час).

Протягом всіх років навчання історії в школі формуються ті чи інші історичні уявлення. У 5 класі в процесі вивчення «Історії України (Вступ до історії)» формується особливо велика кількість історичних уявлень. Вчитель має чітко знати, як слід планувати навчальну діяльність, щоб в результаті в учнів були сформовані максимально достовірні уявлення про людину та її діяльність, про подію та її наслідки тощо. Уявлення можуть бути від найконкретніших (як виглядала зброя козаків), до узагальнень пов'язаних з історією держав або дією історичних закономірностей.

Історичний факт – дійсна подія. Так визначає філософський словник [6, с.712]. Процес вивчення історії починається із засвоєння фактів. Специфіка історичних фактів у їх неповторності. Формуючи уявлення про минуле (виробництво, твори мистецтва, політичні події тощо) доцільно спиратись на життєвий досвід учнів та вже відомі їм факти.

Основними критеріями відбору фактів для вивчення на уроках історії є наукова правдивість, достовірність, конкретність та образність, а також певний рівень емоціонального сприйняття. Погоджуємося, що історичні факти можна розділити на дві групи: поодинокі події (Хотинська війна, битва під Корсунем) та історичні явища (промислова революція, скасування кріпацтва).

Методика формування уявлень про історичні факти досить традиційна, а саме: розповідь вчителя, або пояснення, використання наочного матеріалу, щоб візуально уявити учасників певних подій тощо. У старших класах на основі фактів слід вчити узагальнювати та систематизувати історичний матеріал, формувати переконання. Пізнання фактів йде через раціональну та чуттєву сторони. На чуттєвій основі пізнання відбувається живе споглядання. Тут вчителю слід зробити акцент на словесні та наочні форми навчання. Картини минулого викликають переживання, співчуття, гордість чи ненависть, впливають на формування ідеалів учнів. Вчитель має прагнути створити образи, що відповідають вимогам сучасності. Для цього важливим є використання наочності, включаючи комп'ютерні технології. Ілюстрації дозволять показати зовнішній вигляд людей та предметів, житла, пам'ятки архітектури тощо. Авторські та навчальні картини дозволять глибше та яскравіше відтворити колорит епохи.

Історичні події (факти) локалізуються в просторі. При вивченні необхідно співвіднести їх з конкретним місцем, де вони відбулися, тобто локалізувати подію в просторі. Визначається локальність за допомогою історичної мапи, наочності (картина, фотографія, макет місцевості тощо), розповіді вчителя.

На нашу думку, історичні мапи можна класифікувати так:

- загальні («Політична карта світу»);
- оглядові («Розширення Франції в період наполеонівських війн»);
- тематичні («Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького»).

Історичні мапи дозволяють побачити:

- території країн (позначені різними кольорами);
- кордони держав;
- хід військових дій (напрямок походів, місця битв);
- історичні події в динаміці (за рахунок системи умовних позначень).

Історичні мапи дозволяють побачити подію в просторі, сприяють розкриттю причинно-наслідковій зв'язки історичних явищ, дозволяють систематизувати й узагальнювати знання щодо історичних подій.

Кожна історична мапа має свою систему умовних позначень. Навчальна робота з мапою розпочинається із ознайомленням з цією системою.

Використання іншої наочності, включаючи комп'ютерні технології, а також усний опис місця події також дозволить локалізувати подію у просторі.

Вивчення історії вимагає вміння локалізувати факти в часі. Шкільний курс історії містить різні за значимістю історичні дати. Вивчення хронології покликане виробити в учнів потребу і звичку локалізувати в часі історичні факти, встановлювати між ними тимчасові зв'язки. У

школярів формується розуміння історичного часу, виробляється здатність мислити історичними періодами. Все це визначає зміст і методику формування хронологічних компетентностей у шкільних курсах історії. У навчанні можливі й необхідні різні конкретності і різні прийоми локалізації історичних фактів у часі. Якщо в історії стародавнього світу факти, що вивчаються, відокремлюються один від одного тисячоліттями і століттями, то наближення до сучасності передбачає більш розгорнуте висвітлення історичного процесу. Неприпустиме формальне заучування школярами хронологічних дат і встановлення відносин послідовності фактів тільки на основі механічного зіставлення. Для свідомого і міцного запам'ятовування хронології учні при засвоєнні дат повинні подумати, який факт міг бути раніше, який пізніше і чому. Встановлення співвідношення року із століттям, або століття із тисячоліттям, не тільки дозволяє успішно запам'ятати ті й інші дати, але і допомагає усвідомити місце фактів в історичному процесі. Роль хронології, як кістяка історичних знань, особливо чітко проявляється у вивченні періодизації історичних процесів. Звичайно, періодизація вимагає засвоєння особливостей кожного періоду. В учнів створюються образні уявлення про тривалість історичного часу та послідовність. Що таке «рік», «вік» або «сторіччя» учні знають ще до 5 класу, але, тим не менше, ці поняття залишаються для них досить абстрактними. Необхідно навчити позначати століття і знаходити їх межі. Для цього потрібно пояснити, що в історичній науці прийнято століття позначати римськими цифрами, а роки – арабськими. Слід зауважити, що станні роки намітилась тенденція позначати століття також арабськими цифрами. Кожен новий вік починається з першого року і закінчується сотим. Наприклад, XX ст. 1901–2000 рр.. Важливо навчити школярів співвідносити дату з століттям (визначати за датою століття). Наприклад, 1837 р. – це XIX століття. Перші цифри (18) означають, скільки століть вже пройшло, дві останні (12) – який йде рік поточного століття. Отже, до перших цифр (числа) слід додати 1 і отримати відповідь на питання: «Яке це століття?» Якщо дата закінчується двома нулями, наприклад: 1500 р. – це останній рік століття. Подібна технологія можлива для співвідношення століття із тисячоліттям. Для визначення поточного тисячоліття слід відкинути 3 останні цифри, які позначають поточне століття і до перших цифр (числа) додати 1. Для закріплення цього матеріалу можна провести історичний диктант на співвідношення років із століттями та століть із тисячоліттями

«Стрічка часу» або «лінія часу» – це умовно-графічне зображення, що допомагає уявити тривалість і послідовність подій і процесів, глибину історичного часу, сформувати уявлення про століття, тисячоліття, вміння співвідносити дати з століттями тощо. З «стрічкою часу» учні знайомляться на одному з уроків історії стародавнього світу, а пізніше вона постійно має використовуватися при вивченні кожної наступної теми програми. «Стрічка часу» зазвичай виготовляється з щільного паперу, повинна бути достатньої формату, щоб зручно було вести фронтальну роботу. Доцільніше креслити «лінію часу» на дошці під час уроку історії, або

перед початком для виконання завдань відповідних темі уроку. Наприклад, на «лінії часу» є можливим відмічати роки початку та кінця війни, або роки життя історичної особи тощо.

Поряд з «лінією часу» уявлення про послідовність подій створюється за допомогою хронологічної таблиці. Події в ній розташовані в хронологічній послідовності, порядок з роком зазначається подія. Хронологічні таблиці, календарі подій можуть складатися колективно в класі або самостійно учнями в зошитах дома. Синхронні таблиці дають можливість порівняти синхронність подій протягом певного історичного часу на різних територіях. Оберемо, наприклад XIX століття, ми можемо порівнювати події, наприклад, Франції–Німеччини–Росії протягом даного періоду за роками та десятиріччями.

Ми розглянули формування історичних уявлень як класичну методичну проблему. На сучасному етапі розвитку освіти використання комп'ютерних та мультимедійних технологій стає нормою. Проте питання методики навчання історії із використанням зазначених технологій в історико-методичній літературі майже не розглянуті.

Методика роботи із сучасними технологіями не відкидає класичну методичку, але дає можливість швидко та якісно демонструвати певні наочні матеріали а також, не тільки споглядати, але й активно працювати з ними.

Використання наочності за допомогою комп'ютерних технологій тим більше актуально, що в школах, як правило, відсутній необхідний набір таблиць, схем, репродукцій тощо. У такому випадку комп'ютер може надати неоціненну допомогу. На уроках із використанням наочності виготовленої на картоні чи ватмані, вчитель, діючи згідно правил, приховує підготовлену підготовлені матеріали, щоб подати їх у необхідний момент. Це незручно. Засоби мультимедіа надають вчителю можливість представити необхідне зображення з точністю до миті.

Висновки. Формування історичних уявлень є важливою складовою процесу формування історичних знань школярів. Особливого значення формування уявлень має у 5-му класі. Вміння вчителя методично правильно побудувати процес формування уявлень є запорукою засвоєння учнями історичних понять, законів та закономірностей історичного процесу.

Prokopchuk V.Ie.,

*PhD, associate professor at the World History department of
Lesia Ukrainka Eastern European National University, eenu.edu.ua/uk*

Ukraine, Lutsk

FORMATION OF HISTORICAL BASIC CONCEPTS OF SCHOOL CHILDREN

The article sheds the light on the methodology of formation of historical basic concepts of schoolchildren at the lessons of History. The problem is considered as an integral part of the learning process aimed at the formation of knowledge in History in general.

Key words: *concepts, historical concepts, knowledge of History, localization of events in space, localization of events in time.*

Література

1. Корнюхов, Н.М. Словарь-справочник по психологии / Н.М. Корнюхов. – М., 1996. –160 с.
2. Ложкін Т.В. Психологія: терміни, поняття /За заг. ред. В.Б. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 188с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5-9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 96с.
4. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Т.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328
5. Психологический словарь /Под ред. В.П. Зинченко, Б.Т. Мецеракова. – 2-е изд. Перераб. И доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1997. – 440с.
6. Словник української мови: в 11 томах – Том 10, 1979. – 657с.
7. Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп.. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
8. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. – Х.: Прапор, 2004. – 640с.

References

1. Корнюхов, Н.М. Словарь-справочник по психологии / Н.М. Корнюхов. – М., 1996. –160 с.
2. Ложкін Т.В. Психологія: терміни, поняття /За заг. ред. В.Б. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 188с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5-9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 96с.
4. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Т.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328
5. Психологический словарь /Под ред. В.П. Зинченко, Б.Т. Мецеракова. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1997. – 440с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 10, 1979. – 657с.
7. Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп.. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
8. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. – Х.: Прапор, 2004. – 640с.